Illés Szabolcs

EGY PASSIÓ KÁLVÁRIÁJA*

Összefoglalás

Szautner Zsigmond (1844–1910) ismert budapesti egyházzenész-tanár, aki 1878-tól haláláig a Budai Zeneakadémia igazgatójaként, 1882-től pedig a pesti Belvárosi Főplébánia-templom karnagyaként is működött, Bach *Máté-passió*jának első hazai előadását tűzte ki célul. A mű akkoriban nemzetközi viszonylatban is szokatlan módon templomi környezetben, a Belvárosi Főplébánia-templom új orgonájának felállítása javára szánt belépődíjakkal, 1892. április 13-án szólalt volna meg. Szautner kezdeményezése azonban épp a fenti okokból szúrt szemet a főváros egyik gazdasági ügyekért felelős ellenzéki képviselőjének, aki a Fővárosi Közgyűlésben napirend előtti felszólalásában a főváros fenntartói jogainak védelmében határozottan tiltakozott a belépőjegyes templomi hangverseny terve ellen. Írásom az ily módon elmaradt hangverseny körülményeit és a régebbi zenék korabeli hazai fogadtatását járja körül.

Kulcsszavak: Budai Zeneakadémia, Belvárosi Főplébánia-templom, Szautner Zsigmond, Bach: *Máté-passió,* bemutató

A tervezett hangverseny és leendő résztvevői

Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályának műsorlap-gyűjteményében található az a kis méretű nyomtatvány, melynek szövege szerint 1892. április 13-án Szautner Zsigmond templomi zeneigazgató vezetésével Budapesten először kerül előadásra Johann Sebastian Bach *Máté-passió*ja. A közreműködők között a kor híres operaénekesei, Bianca Bianchi,[1] Vittorina Bartolucci,[2] Hajós Zsigmond[3] és Szendrői Lajos[4] mellett

* A szerző az ELTE HTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Bianca Bianchi, született Bertha Schwarz (1855–1947) Pauline Viardot növendékeként ekkorra már a német és osztrák birodalmi színpadoknak olyan ünnepelt koloratúrszoprán sztárja volt, hogy egy 1880-ban felfedezett aszteroidát (218 Bianca) is róla neveztek el. Bár legnagyobb sikereit 1878 és 1887 között Bécsben aratta, több alkalommal Budapesten is fellépett. Egy 1889-es pesti hangversenyén Mahler néhány dalát is bemutatta.

2 Az olasz származású Vittorina Bartolucci (1859–1915) már 1881 és 1886 között a magyar Nemzeti Színház és az Operaház tagja volt. Főként nagy romantikus operák drámai hangú énekeseként tartották számon, de népszerűségét annak is köszönhette, hogy szerepei kedvéért magyarul is megtanult.

3 Hajós Zsigmond (1839–1911) 1872-től a Nemzeti Színház tagja, majd hőstenorként Európa-szerte nagy karriert befutva 1882 és 1889 között ismét a budapesti színpadok szólistája lett. Wagner-operákban is nagy sikerrel szerepelt.

4 Szendrői Lajos (1850–1919) 1881-től a Nemzeti Színház, majd az 1883-ban megnyílt Operaház első, kivételes hangterjedelme okán különösen elismert basszus magánénekese lett.

első helyen említik a főváros két meghatározó zeneegyesületének egyikét, a szintén Szautner igazgatásával működő Budai Zeneakadémiát, melynek együttesei a neves alkalomra más kórusokkal és működvelő muzsikusokkal is kiegészülnek. A hangversenyt a Belvárosi Főplébánia-templomban, a templom új nagy orgonájának felállítása érdekében, 3 és 2 forintos ülő-, és 1 forintos állóhelyes jegyárakkal rendezik. Az eredetileg a város leghíresebb kottakiadó és hangversenyrendező cége, a Rózsavölgyi és Társa archívumában fennmaradt műsorlap alapján a 20. század elismert magyar zenetörténésze, Major Ervin 1953-ban megjelent *Bach és Magyarország* című írásában is ezt a hangversenyt említi a mű első magyarországi előadásaként.[5] A Zenetudományi Intézet Zenetudományi Szakkönyvtárában őrzött hagyatékának kéziratos és gépelt cédulakatalógusában Major az esemény szólistáit is feljegyzi. Az illusztris névsort érdemes is megörökíteni, hiszen Szautner a korabeli operajátszás korábban jól ismert és közkedvelt szereplőit nyerte meg a bemutatóhoz.

A meghirdetett hangverseny karnagya, Szautner Zsigmond (1844–1910) városszerte ismert kiváló egyházzenész, zeneszerző, a német Cecilia-mozgalom tanainak lelkes támogatója orgonistaként kezdte a pályáját, majd párhuzamosan folytatott jogi és zenei tanulmányait követően, 1878-tól haláláig igazgatója volt a Budai Zeneakadémiának, amely a főváros budai oldalán egyetlen zenei intézményként nyújtott lehetőséget átfogó hangszeres- és énekesképzésre. Budai tevékenysége mellett Szautner 1882-től a szóban forgó pesti Belvárosi Főplébániatemplom karnagya, s ebben a minőségében egyben a pesti piarista főgimnázium énektanára is lett, 1892-től pedig a Királyi Zeneakadémia liturgiatanáraként is központi szerepet töltött be a város egyházi zeneéletében.

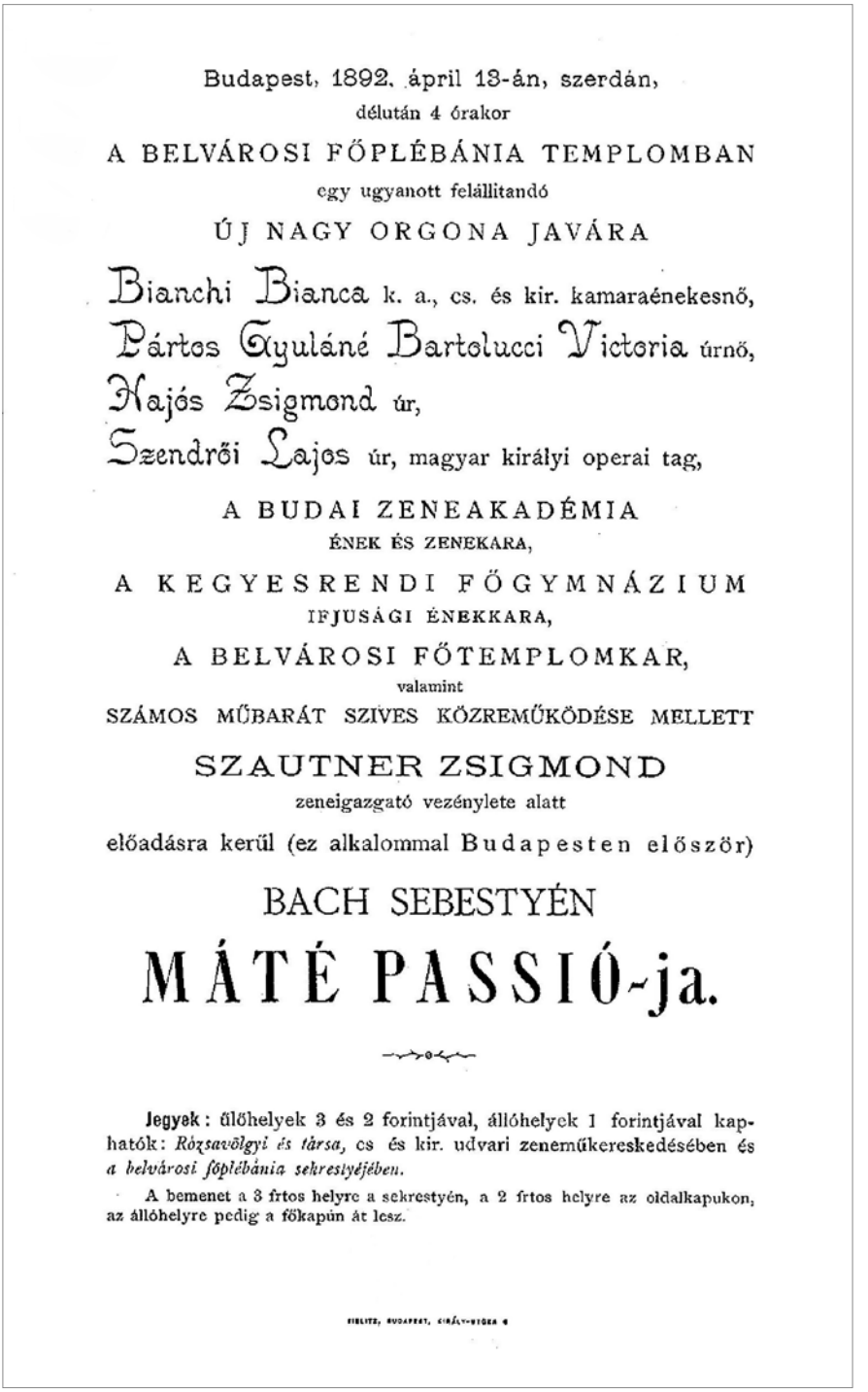
A Budai Zeneakadémia 1878-tól Szautner által irányított ének- és zenekara egyike volt a főváros két 1867-ben alapított meghatározó működvelő zenei egyesületének, amelyeket a kiegyezés után fellendülő kulturális életben a nagyobb oratorikus művek, köztük számos korábbi zenemű kizárólagos előadóiként tartottak számon. Szautner vezetésével több mint 30 év után ők adták elő ismét Haydn *Teremtés* című oratóriumát Pest-Budán 1872. április 10-én, és Händel *L'Allegro, il Penseroso ed il Moderato* című oratóriumának 1883-as első magyarországi előadása is az egyesület nevéhez kötődik.

Az interpelláció

A fenti kiválóságokat felvonultató, nagy formátumú előadás azonban a nemes cél ellenére sohasem került színre!

A belvárosi falragaszoknak a műsorlappal azonos szövegét látva ugyanis a Fővárosi Közgyűlés egy gazdasági ügyekben mérvadó ellenzéki képviselője egy héttel a meghirdetett bemutató előtt, április 6-án előterjesztett napirend előtti felszólalásában a főváros fenntartói jogaira hivatkozva interpellációval élt a közgyűlés aktuális ülésén az esemény megrendezése ellen. Dr. Preyer Hugó felszólalásában a közgyűlési jegyzőkönyv szerint többek között a következőket mondta:

5 Major Ervin: *Bach és Magyarország*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1953, 28.

Budapest, 1892. április 13-án, szerdán,
délután 4 órakor
A BELVÁROSI FŐPLÉBÁNIA TEMPLOMBAN
egy ugyanott felállitandó
ÚJ NAGY ORGONA JAVÁRA
Bianchi Bianca k. a., cs. és kir. kamaraénekesnő,
Pártos Gyuláné Bartolucci Victoria úrnő,
Hajós Zsigmond úr,
Szendrői Lajos úr, magyar királyi operai tag,
A BUDAI ZENEAKADÉMIA
ÉNEK ÉS ZENEKARA,
A KEGYESRENDI FŐGYMNÁZIUM
IFJUSÁGI ÉNEKKARA,
A BELVÁROSI FŐTEMPLOMKAR,
valamint
SZÁMOS MŰBARÁT SZIVES KÖZREMŰKÖDÉSE MELLETT
SZAUTNER ZSIGMOND
zeneigazgató vezénylete alatt
előadásra kerül (ez alkalommal Budapesten először)
BACH SEBESTYÉN
MÁTÉ PASSIÓ-ja.

Jegyek: ülőhelyek 3 és 2 forintjával, állóhelyek 1 forintjával kaphatók: *Rózsavölgyi és társa,* cs és kir. udvari zeneműkereskedésében és *a belvárosi főplébánia sekresiyéjében.*

A bemenet a 3 frtos helyre a sekrestyén, a 2 frtos helyre az oldalkapukon, az állóhelyre pedig a főkapún át lesz.

1. kép. A tervezett hangverseny műsorlapja
(ELTE HTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztály)

> Szóló jól tudja, hogy a katholikus egyház dogmatikai és szervezeti kérdéseinek fejtegetése nem tartozik a közgyűlés elé és az esetet csak azért említi föl, mert nem tarthatja megengedhetőnek, hogy a világi elemnek fenntartott egyetlen jog, a kegyúri jog, mely igaz ismét csak anyagi áldozatokkal jár, csorbát szenvedjen. A főváros a kegyúri jogából eredő kötelezettségeit mindig híven teljesítette és épen a belvárosi plébánia-templom helyreállítására és belső díszítésére sok ezer forintot áldozott. A főváros kegyúri jogából folyik, hogy ily hangversenynek a templomban való rendezéséhez a közgyűlésnek jóváhagyása volna szükséges. A templomnak ily felhasználása azonban ellenkezik a társadalom bizonyos demokratikus elvével, mely kizárja azt, hogy a hívőknek nagy része előtt a templom épen a nagy héten, ünnepi időben elzárassék, illetőleg hogy a közönség csak belépti díj fizetése után juthasson a templomba. Legalább a templom maradjon meg a szegényeknek, a gazdagok pedig menjenek a vigadóba hangversenyeket hallgatni. Különben is sértő a fővárosra, mint kegyúrra nézve a plébánia azon eljárása, hogy nem is kéri az új orgona költségeit, hanem e helyett a templomot hangversenyteremmé akarja átalakítani. [6]

Preyer sarkos véleménye, tiltakozása a korabeli zenei élet körülményeinek ismeretében némiképp magyarázható. Templomi hangversenyek ugyanis a 19. század második felében még egyáltalán nem voltak jellemzők Budapesten. A fontosabb zenei eseményeknek, köztük a fent említett ritka, nagy formátumú oratóriumesteknek is eleinte a Nemzeti Színház, a Nemzeti Casino, az egyes kerületek polgári körei, a Pesti Vigadó, illetve szállodák dísztermei vagy szalonok adtak otthont. Ritka kivételt ez alól csak az orgonaestek jelenthettek, melyekre azonban az 1870-es évekig szintén nem, s utána is csak elvétve került sor a fővárosban. Az első budapesti orgonahangversenyek egyike épp Szautner korábbi tanárához, a kor leghíresebb orgonavirtuózához, Lohr Jánoshoz köthető, aki 1873-ban a józsefvárosi templom orgonájának javítására ajánlotta fel orgonahangversenye bevételének felét.[7] Mivel más hasonló kezdeményezésnek ebből az időből nem találtam nyomát, valószínűnek tartom, hogy ezzel, és néhány későbbi hasonló hangversenyével Lohr szolgált követendő példaként Szautner számára.

Miközben Preyer a hirdetések alapján a tervezett hangversennyel kapcsolatban a jegyárusítást és az új orgona felállítására szánt gyűjtést kifogásolta, a tény, hogy ez alkalommal Bach egyik legfontosabb műve első alkalommal szólalhatna meg a fővárosban, a kérdés tárgyalása során a Fővárosi Közgyűlésben mindvégig fel sem merült. Pedig Bach nagyszabású művei még a 19. század vége felé is annyira ismeretlenek voltak az országban, hogy ez az egyébként megszokott belépődíjakkal, nem emelt jegyárakkal meghirdetett hangverseny is csak a harmadik nagy Bach-bemutató lett volna Budapesten. Ezt megelőzően csak a BWV 26-os kantáta („Ach wie flüchtig, ach wie nichtig") és a h-moll mise hangzott el teljes egészében nyilvános hangversenyen. Az előbbi bemutatón 1877. december 3-án a főváros másik nagy reményű s szintén 1867-ben alakult társasága, a Budapesti Zenekedvelők Egyesülete működött közre Káldy Gyula vezetésével, a h-moll mise hazai bemutatója pedig 1889. április 10-én Erkel Sándor vezényletével zajlott le. Ez

6 *Fővárosi Közlöny* 3/33. (1892. április 8.), 1.
7 *Ellenőr* 5/138. (1873. június 21.), 141.

alkalommal a Budai Zeneakadémia együttesei mellett a mű előadásában a Filharmónia zenekara és a Magyar Királyi Operaház kórusa is részt vett.[8]

A képviselő

A fentiek ismeretében az interpelláció súlyát, és ebből következően az eset végkimenetelét tekintve érdemesnek vélem a hozzászóló személyét korabeli dokumentumok és a sajtó segítségével bemutatni.

Preyer Hugó 1850-ben katolikus családba született, édesapja Preyer József, Ferenc József lovagrenddel kitüntetett K. u. K. százados volt.[9] Preyer Hugó a Magyar Királyi Állami Berzsenyi főgimnázium nem magyar ajkú tanulójaként az 1860-as években többször is jutalmat kap a magyar nyelvben tanúsított kiváló előrehaladásáért.[10] Katolikussága, magyarságtudata a későbbiekben nyilvános működésének olyan meghatározó elemévé válik, hogy a nacionalista körök fajelméletre hivatkozó írásaikban német származását is igyekeznek elfedni, eltakarni. Ez a korabeli sajtóban élénk visszatetszést kelt. 1866-tól a jogi karra jár a fővárosban, 1876-tól az ügyvédi kamara tagja lesz, s innentől kezdve 1917-ben bekövetkezett haláláig a jogi pályán, majd a politikai életben is aktív.

Politikai szerepvállalása mindvégig Budapest belvárosának polgári ellenzéki köreihez kötődik. 1884-től több alakuló és újjáalakuló pártformáció alapító tagja, a Belvárosi Független Polgári Párttal 1888-ban meg is nyerik a választásokat a belváros IV. kerületében. 1889-től a Fővárosi Közgyűlés és azon belül a jogügyi bizottság tagja is lesz. Ekkorra már a fővárosi ellenzék egyik szenvedélyes, nagy hatású, de megosztó, pátoszos vezérszónokának számít, s mint ilyen majdnem minden kétes politikai és gazdasági ügyben és a törvénytelenségek, hanyagság ellen is rendre felszólal. Felfelé ívelő társadalmi és politikai karrierje a sajtóból jól követhető: 1891-ben nagyváradi táblabírónak nevezik ki, 1892-től egy vidéki választókerületben, Bonyhádon ellenzéki képviselőként több évben is (1892, 1895, 1896, 1897) indul a parlamenti választásokon – igaz, minden alkalommal sikertelenül. 1895-től a főváros gazdasági bizottságának is tagja, és 1896-tól a Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézet elnöke. 1906-ban a sajtó már dúsgazdag ügyvédként jellemzi, több nagyvállalat igazgatótanácsába is beválasztják, sőt főpolgármester-jelöltként is felmerül a neve. 1910-től felhagy ügyvédi praxisával, egyidejűleg azonban az Egyesült Belvárosi Párt elnökeként a miniszerelnök ellen indul a választásokon – ismét sikertelenül. A főváros vezetésében a 20. század első évtizedében felerősödő szociáldemokrata tendenciákat a kezdetektől utópisztikusnak tartja. E véleménye és a szegényebb rétegek felkarolását célzó intézkedések ellenzése miatt idős korára népszerűtlen lesz a közéletben.

8 Major a *Bach és Magyarország*ban (29.) megemlít ugyan egy 1873-as kantátaelőadást (BWV 21.) is, ezen a Budai Zeneakadémia által rendezett júniusi hangversenyen azonban csak két tétel hangzott el a műből. Ld. *Fővárosi Lapok* 10/130. (1873. június 7.), 565.

9 *Fővárosi Lapok* 30/358. (1893. december 29.), 2980.

10 Ld. pl.: *V. kerületi Magyar Királyi Állami Berzsenyi főgimnázium Iskolai értesítője*, Budapest, 1863.

Mint a fővárosi ellenzék meghatározó pénzügyi, gazdasági szakértője legtöbbször a város pénzügyi stabilitását, biztonságos, megtérülő befektetéseit részesítette előnyben a kulturális szféra általa indokolatlannak és megalapozatlannak tartott anyagi követeléseivel szemben. Ilyen meggondolások mentén heves tiltakozásának adott hangot 1894-ben a Corvin térre tervezett Budai Vigadó Fővárosi Közgyűlésben előterjesztett építési koncepciója ellen. A tervet azonban a közgyűlés Preyer véleménye ellenére nagy többséggel elfogadta.[11]

Preyer politikai hitvallásának és érvrendszerének másik fontos eleme a magyar érdekek védelme, illetve ezzel kapcsolatban a szabadságharc emigrációba kényszerült meghatározó alakja, Kossuth Lajos kultuszának ápolása. A szabadságharccal és Kossuth személyével kapcsolatos megemlékezéseknek közéleti szereplése kezdetétől aktív részese: 1889-ben hazafias mozgalmak és tüntetések résztvevője, s az az évi Kossuth-ünnep szervezőbizottságának is tagja; az 1892-es megemlékezés alkalmából Preyer indítványára választják Kossuthot Budapest díszpolgárává,[12] s Kossuth halálakor a holtteste hazahozatala ügyében eljáró torinói küldöttségben és a hazai gyászünnepbizottságban is részt vesz;[13] a szabadságharc 50. évfordulóján pedig a megemlékezést szervező testület díszelnöke.[14]

Preyer és a magyar kultúra ügye

A nemzeti nyelv és a nemzet felemelkedése érdekében munkálkodva, ahogyan ez több nem magyar anyanyelvű családból származó kortársánál is megfigyelhető, Preyer is próbált „a magyarnál is magyarabb" lenni. A Fővárosi Közgyűlésben az 1890-es évektől időről időre újból felmerülő német vagy nemzetközi színházak alapítására vonatkozó indítványokkal szemben következetesen és mindig élesen, határozottan, bár az évek előrehaladtával egyre kevesebb támogatást élvezve lép fel. Így szólalt fel a Vígszínház beadványa ellen: „[Preyer] nem egyezhetik bele abba, hogy a színház nemzetközi jellegű legyen. Nem a nemzetköziséget, hanem a magyarságot kell Budapesten még ma is fejleszteni",[15] majd a német és nemzetközi színjátszás ellen is: „amidőn a magyar társadalom minden erejét megfeszítve, a magyarosodás nagy munkájával küzd még magában a fővárosban is, nem lehet megengedni az idegen nyelv térfoglalását."[16]

Hasonló szellemben szerveződik 1891-ben egy Magyar Egylet is, melynek alakuló ülését alapító tagként Preyer nyitja meg. A hatévi működés után a további érdeklődés hiánya miatt 1897-ben feloszlatott egylet céljairól, eltökéltségéről hű képet alkothatunk annak alábbi, a napi sajtóban megjelent felhívásából:

11 *Pesti Napló* 45/170. (1894. június 21.), 7.
12 *Fővárosi Lapok* 29/254. (1892. szeptember 14.) , 1883.
13 *Magyar Hirlap* 4/81. (1894. március 22.), 6.
14 *Budapesti Hírlap* 17/24. (1897. január 24.), 7.
15 *Budapesti Hírlap* 14/302. (1894. november 1.), 5.
16 *Budapesti Hírlap* 14/316. (1894. november 15.), 4.

> Aki magyar: magyarosítson! […] A főváros megmagyarosodásának legnagyobb gátja a helybeli német sajtó, melynek zöme sem nyelvü[n]k, sem törekvéseink iránt kellő érzékkel nem bír, sőt az idegen szellemnek ápolója és állandó terjesztője. Törekedjünk a helybeli német sajtó kiküszöbölésére. Ne fizessünk rá elő. Ne hirdessünk benne. Hassunk testtel-lélekkel oda, hogy nyilvános helyeken belföldi német lapot ne tartsanak. Csak oly üzletben vásároljunk s csak oly iparosoknál rendeljünk, hol a czég, a kiszolgálás, a levelezés, a számla: magyar. Német mulatóhelyekre ne járjunk. Ne tűrjünk német étlapot, sem német pinczért. Beszéljünk mindenütt magyarul, s törekedjünk arra, hogy minden polgártársunk hasonlóképen cselekedjék.[17]

Az 1892 áprilisában, a húsvét előtti hétre tervezett hangverseny megrendezését ellenezve Preyer ugyan nem a zeneszerző német származására, hanem a fővárosi kegyúri jogok és a demokratikus társadalmi elvek védelmére hivatkozik, a fentiek ismeretében azonban érvelésével kapcsolatban, – bár a tervezett előadás nyelve a hirdetésekből nem derül ki – ez a hátsó gondolat sem zárható ki teljesen. A Budai Ének- és Zeneakadémia ugyanis, mint a neve is mutatja, főként a Duna bal partján, az ekkoriban még többségében németek lakta budai oldalon működött. Hangversenyeiken ebből adódóan német szerzők művei is gyakran szerepeltek, s ahogyan az alábbi újsághírekből is kitűnik, ez már a kezdetektől számos alkalommal vonta magára a korabeli sajtó nemzeti érzelmű kritikusainak rosszallását.

„Még németebb mint a budai dalárda a budai zeneakademia", írja az *Ellenőr* tudósítója az egyesület zenetanodájának alapításával kapcsolatban, és kifogásolja, hogy az intézményben „a tannyelv német, holott a magyar törvényhozás e tanodát évi 1200 frttal segélyezi", és hogy hangversenyeiken alig szólal meg magyar mű.[18] Hasonló véleményt fogalmaz meg a *Hon* kritikusa az egylet 1872. október 23-i, Vigadóban tartott hangversenyének programjával kapcsolatban, melynek összeállításából szerinte „látható, a budaiaknak magyar zeneszerzők létezéséről nincs semmi tudomásuk. Hogy nem szégyenlik tudatlanságukat".[19]

A kor zenekritikusainak magyar zeneművek iránti igénye természetesen nem csak a Budai Zeneakadémia hangversenyeivel és a budai zenei élettel kapcsolatban merül fel. „Sajnáljuk, hogy a magyar zene egy számmal sincs képviselve a műsorban" – írja a *Hon* recenzense a Káldy Gyula által vezetett Budapesti Zenekedvelők Egyletének 1874. december 30-i hangversenyprogramjáról.[20] E kritikák jogossága vitatható, hiszen mindkét egyesület a kezdetektől szorgalmazta a nagyobb oratorikus művek magyar nyelvű előadásait is.[21] A Magyar Királyi Zeneakadémia

17 *Pesti Napló* 42/213. (1891. augusztus 5.), [2.]

18 P. R. S.: „Válasz a budai dalárda önvédelmére…", *Ellenőr* 4/192. (1872. augusztus 20.), [3.]

19 *A Hon* 10/243. (1872. október 20.), [3.]

20 *A Hon* 12/296. (1874. december 25.), Melléklet.

21 Ennek ékes bizonyítéka Joseph Haydn *Teremtés*ének a BTM Kiscelli Múzeumában található magyar nyelvű szövegkönyve, amely a Budai Zeneakadémia által rendezett 1872. április 10-én tartott hangverseny kísérőfüzeteként szolgált, amikor is a darab 30 év után először hangzott el ismét a fővárosban (BTM-Kiscell 54.219.1). A szövegkönyv a Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztálya *Magyar Ábránd – Budapesti mindennapok Erkel és Liszt korában* című kiállításának alábbi honlapján is látható: https://bp150.zti.hu/5/ (utolsó megtekintés: 2025.június 5.).

megalapítását követően az intézményben évenként megrendezett „magyar hangversenyek" is hozzájárultak a magyar zeneművek arányának növekedéséhez a hazai hangversenyéletben, így a század utolsó évtizedeiben a fentiekhez hasonló véleményekkel a sajtóban ugyan már ritkábban találkozhatunk, 1892. november 16-án a Budapesti Zenekedvelők Egyesületének Vigadóban tartott, saját tagsága számára rendezett hangversenye, melyen Schumann *Paradies und Peri* című oratóriumát német nyelven adták elő, mégis a „germanizálás" bélyegét kapta.[22]

Bach 19. századi kálváriája

Bár a 19. század utolsó évtizedeiben Johann Sebastian Bach neve természetesen már nem volt ismeretlen az európai muzsikusok és a képzettebb hangversenylátogatók körében sem, nagyszabású oratorikus műveivel hangversenyen csak ritkán találkozhattak a zenebarátok. A zenei képzésben részt vevők főként billentyűs és vonós szólóműveit (a *Wohltemperiertes Klavier* prelúdiumait és fúgáit, a hegedű-szólószonátákat és partitákat, illetve a cselló-szólószviteket) ismerhették. A korszak ízlésétől idegen, bonyolult szövésű, nehezen befogadható passiók és a nagy mise előadásához azonban a legtöbb nagyobb város templomi és világi együtteseiben is hiányzott az akkoriban elvárt, megfelelően képzett és kellő létszámú előadói apparátus.[23] Budapesten főként a katolikus templomok rendelkeztek hangszeres együttessel, ők viszont Bach-műveket nem játszottak. A Bach életét és műveit meghatározó evangélikus egyháznak Magyarországon a 20. század elejéig nem volt állandó zenei együttese, így a zenés istentiszteletek alkalmával a helyi szerzők egyszerűbb művei mellett a korabeli feljegyzések tanúsága szerint legfeljebb néhány Bach-korálfeldolgozás előadására vállalkozhattak.[24]

Bach *Máté-passió*jának megkedveltetése, a vallási és zenei hagyományok viszonylagos folytonossága ellenére még Németországban is komoly, mai szemmel nézve nehezen elfogadható zenei kompromisszumok árán volt csak lehetséges. A mű Mendelssohn nevéhez kötődő, 1829-es „újrafelfedezése" előtt a berlini Singakademie tagjai viszonylag jól ismerték Bach stílusát, baráti körben a passió egyes részeit is énekelték már. Vezetőjük, Carl Friedrich Zelter a teljes mű előadását mégsem tartotta kivitelezhetőnek, mivel a száz évvel azelőtt komponált művet a kórus és a szólisták is összességében hosszúnak, nehezen énekelhetőnek, kevéssé dallamosnak és polifóniáját túl nehézkesnek találták. Mendelssohn ezért, a saját korához alkalmazott hangszerelési változtatások mellett, a bemutató sikere érdekében 21 tétellel megrövidítette a darabot. Az átalakításnak főként az áriák estek áldozatául, melyekből végül az előadásban csak öt maradt. Ebben a verzióban (a helyi adottságokhoz igazodva néha további húzásokat eszközölve) a művet

22 *Magyar Hirlap* 2/ 318. (1892. november 17.), 8.

23 1855-ben Weimarban az udvari zenekar hiányosságai miatt végül Liszt is kénytelen volt feladni a *Máté-passió* helyi bemutatójának tervét. Ld. *Bach und die Nachwelt,* 2. Hrsg. Michael Heinemann–Hans-Joachim Hinrichsen. Laaber: Laaber-Verlag, 1999, 139.

24 Zászkaliczky Péter (szerk.): *Lutheránia – a Pesti Evangélikus Egyház száz éves énekkarának története*. Budapest: Huszár Gál Könyv- és Papírkereskedés, 2004.

más német városokban is előadták. A *Máté-passió*t a század második felében Németországon kívül elsősorban olyan nagyvárosokban mutatták be, ahol a berlinihez hasonló, nagy hagyománnyal rendelkező kórustársaságok működtek. Így került sor a londoni *Bach Society* szervezésében az első angol nyelvű előadásra a Hanover Square Roomsban 1854. áprilisában, a bécsi Musikvereinben szervezett bemutatóra 1862. április 15-én, az 1870-es rotterdami, majd az 1874-es amszterdami bemutatóra Hollandiában, de 1883-ban eljutott a mű Szentpétervárra is, 1888-ban pedig Charles-Marie Widor vezényletével a párizsi közönség is megismerkedhetett Bach remekművével.

Fennmaradt dokumentáció híján az 1892-ben Szautner által szervezett s végül meghiúsult bemutató kottaanyagával, a passió előadásra szánt formájával kapcsolatban nincsenek biztos információk. Bécsben azonban az 1862-es bemutatót követően időnként újból előadták a teljes *Máté-passió*t.[25] Az 1885-ös és 1890-es, Hans Richter által vezényelt passióelőadások esetében a műsorlap Robert Franz személyében az előadás kottaanyagának közreadóját is megemlíti. Franz kiadásában a passió minden tétele megtalálható kidolgozott orgonakísérettel, húzásokat csak a *da capo* áriák visszatérésekor javasol és jelöl, de a tételeket eredeti formájukban, rövidítések nélkül közli. Az 1900-as magyarországi *Máté-passió* előadás (a mű hazai bemutatója) főpróbájáról készült beszámoló alapján, amely a mű időtartamáról és részenkénti tételszámáról is tudósít, feltételezhetjük, hogy Richter ez alkalommal is az először 1867-ben megjelent Franz-féle kiadásból indult ki.[26] A bécsi zenei életet a sajtóban is nyomon követő, hozzá igazodni és azzal rivalizálni igyekvő hazai zenésztársadalomban szocializálódva talán Szautner számára is kézenfekvő mintául szolgálhatott a bécsi passióelőadás.[27]

Bach, Händel és Magyarország a 19. század végén

1867-es megalakulásuktól kezdve a Budai Ének-és Zeneakadémia és a Budapesti Zenekedvelők Egylete oratóriumegyüttesekként korábbi romantikus és kortárs művek bemutatása mellett repertoárjukat fokozatosan építve bátran vállalkoztak régebbi korok nagyszabású oratorikus műveinek előadására is. A műkedvelő előadók technikai hiányosságai, nem megfelelő stílusismeretük mellett azonban e művek terjedelmük és a 19. századi zenei közegben nehezen értelmezhető és

25 1865-ben Johann Ritter von Herbeck vezetésével (a zenekarban többek között a Doppler fivérekkel); 1871-ben id. J. Joseph Hellmesberger vezetésével (Anton Brucknerrel az orgonánál); 1875-ben Brahms és id. J. Hellmesberger vezetésével; 1885-ben és 1890-ben pedig H. Hans Richter vezetésével. Ld. https://musikverein.at/archiv/konzertarchiv/ (utolsó megtekintés: 2025. június 5.).

26 A. L.: „Máté-passzió. A Filharmónikusok hangversenye", *Magyar Nemzet* 19/99. (1900. április 10.), 6.

27 A császárváros kulturális közegének zenei életünkre gyakorolt hatása a korábban említett, 1889-es, a h-moll mise bemutatóját beharangozó *Pesti Hírlap*-cikkben is tetten érhető, melynek írója a közreműködőként felkért bécsi énekes szólisták meghívásának okaként azt a kitűzött célt említi, hogy „a budapesti előadás a tavalyi szenzacionális bécsi előadással […] lehetőleg megegyező legyen." *Pesti Hírlap* 11/93. (1889. április 4.), 6.

befogadható zenei formáik miatt is többnyire felemás kritikai visszhangra leltek. Ez alól csupán a Zenekedvelők által 1886-ban Magyarországon először előadott *Messiás* Bellovics Imre által vezényelt Robert Franz-féle verziója és a *h-moll mise* fent említett, a Budai Zeneakadémia közreműködésével, s a napi sajtó kiemelt előzetes érdeklődésével megtámogatott 1889-es bemutatója képezett kivételt.

A korabeli kritikák alapján a közönségre nem tett igazán mély benyomást a Budai Zeneakadémia első nagyobb „régizenei" próbálkozása, Haydn *Teremtés*ének harminc év utáni első előadása sem,[28] s a *Fővárosi Lapok* kritikusa szerint a Bach BWV 21-es kantátájából Knahl Antal vezényletével a Budai Zeneakadémia által 1873-ban előadott, korábban említett két részlet is csak „kevésbbé sikerült".[29] A Budapesti Zenekedvelők Egyletének előadásában 1877-ben Káldy Gyula vezényletével elhangzott első hazai teljes Bach-kantátát (BWV 26) pedig *A Hon* kritikai írása szerint „kár volt a poros archivumból elővenni".[30] A Budai Zeneakadémia 1883-as, igen különleges vállalkozásával, Händel *L'Allegro, il Penseroso ed il Moderato* című oratóriumának hazai bemutatójával kapcsolatban pedig egyenesen ezt a kérdést teszi fel a *Pesti Napló* beszámolójának szerzője: „Miért kellett Händel sok nagybecsű oratóriuma közül épen ezt választani?" Majd így zárja írását: „Händel művéből meglehetős sokat hagytak ki, de ez volt az előadás legkisebb hibája; talán inkább előnynek mondható. Kár, hogy nem hagyták el az egészet, idejüket és fáradságukat jobb, becsesebb műre fordíthatták volna […]."[31] Még a korábban említett, egyébiránt a közönség nagy tetszésével találkozó, 1886-os *Messiás*-bemutató kritikáiban is felmerül a kellő mértékű húzások, tételelhagyások pozitív fogadtatása[32] és az az egyébiránt teljesen indokolt megjegyzés is, miszerint „arra, hogy teljesen méltányolja a közönség, nem elég egy (az első) hallás".[33]

A fentiek fényében talán kijelenthető, hogy a barokk kor nagyobb műveinek ritka és késői előfordulása a 19. századi hazai hangversenyéletben nem a nyelvi kérdések körüli anomáliáknak, sokkal inkább a megfelelő előadói apparátus hiányának és a korszellemből adódó, a jövő felé tekintő zenei gondolkodásmódnak, a múlt zenéjének előadása iránt csak lassan ébredező érdeklődésnek volt köszönhető.

Preyer Hugót azonban felszólalásában egészen biztosan nem a fenti zenei szempontok és stílusbeli kétségek vezették. Nem volt igazán zenekedvelő, koncertlátogató ember. Az eseménynek pusztán jogi aspektusait vizsgálva tiltakozott annak megrendezése ellen. Fogalma sem volt róla, hogy a saját szempontjai szerint tulajdonképpen indokolt tiltakozásával egy olyan történelmi jelentőségű bemutatót hiúsít meg, melynek során nemzetközi összehasonlításban is a korban egyedülálló módon Bach passiója templomi környezetben szólalhatott volna meg először.

28 Ld. Illés Szabolcs: *A* Teremtés*től* Krisztus*ig. Haydn oratóriumai Ábrányi és Liszt korában. Az első hazai „régizenei" koncertek,* https://zti.hu/files/mzt/abranyi/tanulmany_illes.html (utolsó megtekintés: 2025. június 5.).

29 *Fővárosi Lapok* 10/130. (1873. június 7.), 565.

30 *A Hon* 15/319. (1877. december 4.), [3.]

31 *Pesti Napló* 34/78. (1883. március 20.), [3.]

32 *Pesti Hírlap* 8/301. (1886. október 30.) 7.

33 *Fővárosi Lapok* 23/301. (1886. október 30.), 2198.

2. kép. A Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom 1890 után (Fortepan/Budapest Főváros Levéltára)

A préposti válasz

Bármi is állt a hírhedt fővárosi ellenzéki képviselő felszólalásának hátterében, a *Pesti Napló* újságírója szerint ekkor ő „a divatos városházi interpelláló. Epés, haragos uri ember, és jó szeme van a tarka 'macskák' észrevételében",[34] aki ebben a minőségében kivívott tekintélyének is köszönhetően a másnapi lapok hírei szerint hamar célt is ért:

> Annak az igen helyes felszólalásnak, amelyben a főváros tegnapi közgyűlésén Preyer Hugó dr. a belépti díj mellett rendezni szokott hangversenyek ellen tiltakozott, máris meg van a hatása. A belvárosi plébániai hivatal bejelentette a tanácsnak, hogy az ápril[is] 13-ra tervezett hangversenyt nem tartja meg.[35]

A hír igaznak bizonyult: Romeiser József, a Belvárosi Főplébánia-templom prépost-plébánosa az április 6-i felszólalás után már másnap a főváros alpolgármesteréhez intézett levelében lemond a hangverseny megrendezéséről, mely döntését a városi tanács azonnal el is fogadja. Az ügyesen és taktikusan fogalmazott beadványban Romeiser a főváros kegyúri segítségét nagyra értékelve az új orgona felállítása érdekében szervezett jótékonysági esemény gondolatát a fővárosnak tett figyelmes gesztusként interpretálja, mellyel a főváros anyagi terheit igyekezett volna csökkenteni.

34 *Pesti Hírlap* 14/98. (1892. április 7.), 4.
35 *Budapest* 16/99. (1892. április 8.), 6.

A fővárosi vezető testület szervezetét, annak működését és Preyer Hugó ellenzéki vezérszónokként ezekben betöltött szerepét jól ismerve a prépost, bár levelében az esetet az egyház belügyeibe való beavatkozásnak minősíti, a további kellemetlenségek elkerülése végett inkább bölcsen meghátrál. A tervezett adománygyűjtésből származó bevétel elmaradása miatt azonban egyúttal az interpellációra adott méltó válaszként bejelenti igényét a főváros támogatására a templom használhatatlan régi hangszere helyett új orgona beszerzéséhez.

Az elmaradt hangverseny napján megjelenő napilapok a körülményeket és Preyer interpellációját ismertetve még a Bach-passió esetleges jövőbeni előadásáról írnak, melynek helyszínéül a darabot betanító, felkészítő Szautner a városi Vigadó termét igyekszik megszerezni. Erőfeszítése azonban nem jár sikerrel, s így a mű első budapesti előadására évekig nem történik újabb próbálkozás.[36]

Epilógus

A Belvárosi Főplébánia-templom a Főváros anyagi segítségével, a hazai hangszergyártók nemtetszését kivívva végül Németországból, a Rieger-cégtől rendelt új orgonát, melynek avatása 1895. június 4-én volt.

Bach *Máté-passió*ja 1900. április 9-én, nyolc évvel a tervezett templomi jótékonysági hangverseny után a Pesti Vigadóban hangzott fel először; nyilvános főpróbája az előző napon, virágvasárnap volt. A mű a Filharmóniai Társaság zenekarának közreműködésével bérleti hangversenyeik sorában, Richter János vezényletével, az Operaház 12 szólistájával (köztük az 1892-ben tervezett előadás alt szólistájával, Victorina Bertoluccival) immár intézményes keretek között, magyar nyelven szólalt meg. A kórusrészekben azonban ezúttal már nem a Budai Zeneakadémia, hanem a főváros másik meghatározó, korábban Richter által irányított „pesti oldali" együttese, a Bellovics Imre karnagy által vezetett Budapesti Zenekedvelők Egyesülete működött közre. A magyar nyelvű előadás közreműködőinek összlétszáma megközelítette a 350 főt.

A passió fogadtatása a nagy várakozás, a kiváló közreműködők és a gondos előadás ellenére még ekkor sem volt egyértelműen pozitív. A bemutatóról szólva az elismerés hangjai mellett a művet néhány kritikus kissé elavultnak, kevéssé dallamosnak, száraznak s a húzások ellenére is túl hosszúnak ítélte. Ezt a hatást minden bizonnyal az orgona hiányában zongorakísérettel előadott recitatívók is felerősítették.

A korabeli hallgatóság közömbösségének okát, vélte a *Budapesti Hírlap* kritikusa a hangverseny után, „magában a műben keressük", melyet „élvezhetetlenné, merevvé tesz a polifónia túltengése".[37] A *Hazánk* című lap recenzense pedig már a főpróbán hallottak alapján hűvös fogadtatást jósolt: „ A hangversenyteremben ez a nagyon komoly, nagyon magasztos, egyáltalán nem a külső hatásra számított

36 *Budapest* 16/104. (1892. április 13.), 6.
37 *Budapesti Hírlap* 20/99. (1900. április 10.), 8.

mű előre láthatólag nem fog valami zajos sikert aratni" […], mivel „[b]oltíves templomok misztikus homálya és nagypénteki hangulat kell hozzá, hogy lélekemelő hatása teljes mértékben érvényesüljön."[38]

Valószínűleg e vélemények is hozzájárultak ahhoz, hogy a bemutató után a *Máté-passió* ismét csak 13 év múlva, egy újonnan alakult társaság, a Lichtenberg Emil vezette Budapesti Ének- és Zenekar Egyesület előadásában támadt fel újra.

Irodalomjegyzék

Ábrányi Kornél, id.: *A magyar zene a 19-ik században*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1900.

Bach und die Nachwelt, 2. Hrsg. Michael Heinemann–Hans-Joachim Hinrischen. Laaber: Laaber Verlag, 1999.

Friedler Magdolna: *Budai Zeneakadémiából Járdányi Pál Zeneiskola,*
https://www.jardanyizeneiskola-bp.hu/wp-content/uploads/zeneiskola_tortenete.pdf.

Geck, Martin: *Die Wiederentdeckung der Matthäuspassion im 19. Jahrhundert*. Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 1967 (Studien zur Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts, 9.) 9.

Heinemann, Michael: „Landsmann Bach". In: *Bach und die Nachwelt,* 2., 139.

Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenei élete a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében (1839–1871)*. PhD-dissz., Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012.

Illés Szabolcs: „A régizene-játszás első jelei a magyarországi koncertéletben". In: *Magyar Ábránd – Budapesti mindennapok Erkel és Liszt korában.*

Illés Szabolcs: *A Teremtéstől Krisztusig. Haydn oratóriumai Ábrányi és Liszt korában. Az első hazai „régizenei" koncertek,* https://zti.hu/files/mzt/abranyi/tanulmany_illes.

Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése (1686-1873),* 1. Budapest: A Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány, 1926.

Magyar Ábránd – Budapesti mindennapok Erkel és Liszt korában című kiállítás – honlap: https://bp150.zti.hu/5/.

Major Ervin: *Bach és Magyarország*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1953.

Molnár Antal: „Emlékezés az egykori Budai Zeneakadémiára", *Magyar Zene* IX /1. (1968. március), 65–66.

Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola jubileumi Emlékkönyve (1875-1925). Az Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1925.

Wiora, Walter (hrsg.): *Die Ausbreitung des Historismus über die Musik*. Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 1969 (Studien zur Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts, 14.), 14.

Zászkaliczky Péter (szerk.): *Lutheránia – a Pesti Evangélikus Egyház száz éves énekkarának története.* Budapest: Huszár Gál Könyv- és Papírkereskedés, 2004.

38 a. k.: Jézus Krisztus kinszenvedése […]. A Hazánk eredeti tárcája, *Hazánk* 7/84. (1900. április 8.), 1–2.

ABSTRACT

Szabolcs Illés

A BACH PASSION'S CALVARY

Zsigmond Szautner (1844–1910), the distinguished church musician, composer, and organist, organized a large-scale charity concert in Budapest in 1892. The well-known musician, who from 1878 until his death served as director of the Buda Music School and from 1882 as choirmaster of the Inner City Parish Church in Pest, played a central role in the city's church music life. With the ensembles under his direction and famous Hungarian opera singers as soloists, he set as his goal the first Hungarian performance of Bach's *St. Matthew Passion*. In what was then internationally an unconventional and groundbreaking way, the work was to be performed on April 13, 1892, in a church – the Inner City Parish Church – with admission fees intended for the installation of the church's new organ. Szautner's bold initiative, however, precisely for these reasons, drew the attention of one of the capital's leading opposition representatives responsible for economic matters, who, in a speech before the agenda at the City Assembly in the week preceding the planned concert, protested firmly against the idea of a ticketed concert in a church, in defence of the city's patronal and maintenance rights that also extended to this church. The representative in question, Hugó Preyer, had no idea that, by his protest – which, from his own perspective, was actually justified – he was in fact thwarting a concert of music-historical significance. At the end of the 19th century, Bach's larger choral works were so unfamiliar to the capital's audience that this event would have been only the third major Bach premiere in Budapest. Before this, only the cantata BWV 26 in 1877 and the Mass in B minor in 1889 had been performed in their entirety at public concerts in the city. My article explores the circumstances surrounding the cancelled concert and, more generally, the reception of earlier music in Hungary, with the help of the contemporary press.

Szabolcs Illés is a baroque violinist, HIPP (Historically Informed Performance Practice) specialist and musicologist. He obtained his degrees in modern and baroque instrumental performance in Budapest and Leipzig, and his Master's degree in baroque violin in Brussels, in the class of Sigiswald Kuijken. He graduated in musicology in Budapest in 2022. Currently, he is a PHD student in Musicology at the Doctoral School of the Liszt Academy of Music and a staff member of the Department for Hungarian Music History in the Institute for Musicology, RCH in Budapest. His main research interests are the history of early music performance in Hungary, on which he is writing his dissertation, and historical performance practice, including the formal and technical changes in the playing of stringed instruments from different musical periods.